

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

**Установа адукацыі
«Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С.Пушкіна»**

**ПАЎСТААННЕ 1863 ГОДА І ЯГО
ГІСТАРЫЧНАЕ ЗНАЧЭННЕ**

**Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі
10-11 кастрычніка 2003 года**

**Брэст
Выдавец Лаўроў С.Б.
2004**

УДК (94 (476)+94 (477)+94(438))(043)
ББК 63.3 (2)522 – 4 (4 Бел)+63.3 (4 Пол)52–95+63.3 (4 Укр)5

Рэцэнзенты:

Доктар гістарычных навук, прафесар **У.І. Навіцкі**
Доктар гістарычных навук **А.А. Гарбацкі**

Рэдакцыйная рада:

Доктар гістарычных навук, прафесар **М.Э. Часноўскі**
Кандыдат гістарычных навук, дацэнт **А.М. Вабішчэвіч**
Кандыдат гістарычных навук, дацэнт **У.В. Здановіч**
Кандыдат філасофскіх навук, дацэнт **Н.П. Галімава**
Кандыдат гістарычных навук **У.І. Нікіценкаў**
Кандыдат гістарычных навук **І.Э. Яленская**

Друкуецца па рашэнню рэдакцыйна-выдавецкага савета БрДУ імя
А.С.Пушкіна

Паўстанне 1863 г. і яго гістарычнае значэнне: Матэрыялы міжнароднай навуковай
канферэнцыі, 10-11 кастрычніка 2003 г. – Брэст, Выдавец Лаўроў С.Б., 2004. -
140 стр.

ISBN 985-6677-68-8

У зборніку змешчаны матэрыялы, у якіх раскрываюцца перадумовы, ход, вынікі
значэнне паўстання 1863 г. у гісторыі беларускага, польскага, украінскага і іншых
 народаў. Адлюстравана эвалюцыя ацэнак паўстання ў гістарычнай думцы XIX-XX стст.

Выданне з'яўляецца карысным для выкладчыкаў ВУНУ, студэнтаў, школьнікаў, для
ўсіх, хто цікавіцца айчынай гісторыяй.

УДК (94(476) +94(477) + 94(438))(043

ББК 63.3 (2)522 – 4(4 Бел) +63.3(4 Пол) 52– 95+63.3(4 Укр)

Адказнасць за змест і стыль апублікаваных матэрыялаў нясуць аўтары.

ISBN 985-6677-68-8

© Калектыў аўтараў, 2004

© Выдавец Лаўроў С.Б., 2004

П.І. КОРНЕЎ, РБ, Брэст, УА «БрДУ імя А.С.Пушкіна» ПАЎСТАННЕ 1863-1864 ГГ. НА БЕРАСЦЕЙШЧЫНЕ Ў ПАМЯЦІ НАШЧАДКАЎ	69
П.І. ГАРБУЛЬ, РБ, Брэст, УА «БрДУ ім. А.С. Пушкіна» БАЯВЫЯ АПЕРАЦЫІ ПАЎСТАНЦАЎ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕРАСЦЕЙШЧЫНЫ Ў 1863-1864 гг.	72
Г.В. КУДЗІНА, РБ, Брэст, УА «БрДУ імя А.С. Пушкіна» КОБРЫНШЧЫНА Ў ПАЎСТАННІ 1863-1864 гг.	77
В.Н. ЧЕРЕПИЦА, РБ, Гродно, УО «Гродненский государственный университет им. Я.Купалы» РЕПРЕССИИ ПОВСТАНЦЕВ 1863 г. ПО ОТНОШЕНИЮ К ПРАВОСЛАВНОМУ ДУХОВЕНСТВУ И МИРЯНАМ БЕЛОРУССКИХ ЕПАРХИЙ	79
П.С. РАМАНОВІЧ, РБ, Брэст, УА «БрДУ імя А.С. Пушкіна» РЭПРЭСІІ ЦАРЫЗМА СУПРАЦЬ ПАЎСТАНЦАЎ 1863 г.	83
О.Э. ПРОЦЕНКО, РБ, Гродно, УО «Гродненский государственный университет им. Я.Купалы» ВОССТАНИЕ 1863 г. И ПОЛИТИКА ДЕПОРТАЦИИ	86
А.Д. ГРОНСКИЙ, РБ, Минск, Минский высший колледж МВД РБ ОТНОШЕНИЕ РОССИЙСКИХ ВЛАСТЕЙ К ПОВСТАНЦАМ ПОСЛЕ ПОДАВЛЕНИЯ ВОССТАНИЯ 1863 г. НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛАРУСИ	90
А.А. ЗАГОРНОВ, РБ, Брэст, УО «БрГУ им. А.С. Пушкина» ВОССТАНИЕ 1863 г. И ВВЕДЕНИЕ СУДЕБНОЙ РЕФОРМЫ В БЕЛАРУСИ	94
Н.Н. ШАЦКАЯ, РБ, Брэст, УО «БрГУ им. А.С. Пушкина» ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА В ОБЛАСТИ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ БЕЛАРУСИ ПОСЛЕ ВОССТАНИЯ 1863 ГОДА	99
М.С. СТРОЧУК, РБ, Брэст, УО «БрГУ им. А.С. Пушкина» ШКОЛЬНАЯ РЕФОРМА В БЕЛАРУСИ В 60-70-е ГОДЫ XIX ВЕКА	105
А.А. САВІЧ, РБ, Брэст, УА «БрДУ імя А.С. Пушкіна» БАРАЦЬБА З ПОЛЬСКИМ УПЛЫВАМ У АПОШНЯЙ ТРЭЦІ XIX СТ. НА СТАРОНКАХ "МИНСКИХ ЕПАРХИАЛЬНЫХ ВЕДОМОСТЕЙ"	109
М.М. НОСКО, РБ, Минск, Минская духовная семинария СТРОИТЕЛЬСТВО ПРАВОСЛАВНЫХ ХРАМОВ В БРЕСТСКОМ УЕЗДЕ (ВТОРАЯ ПОЛ. XIX В.)	115
В.С. СПИРИН, РБ, Брэст, УО «БрГУ им. А.С. Пушкина» К ВОПРОСУ О РОЛИ ВОССТАНИЯ 1863-1864 гг. В СТАНОВЛЕНИИ ИДЕИ БЕЛОРУССКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ	120
М.В. КУДЗІН, РБ, Брэст, УА «БрДУ імя А.С. Пушкіна» ГІСТАРЫЧНЫ СЛЕД КАСТУСЯ КАЛІНОЎСКАГА Ў ДУХОЎНАЙ КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСКАГА НАРОДА	123
А.М. ВАБІШЧЭВІЧ, РБ, Брэст, УА «БрДУ імя А.С. Пушкіна» ПАЎСТАННЕ 1863 г. У ЗАХОДНЕБЕЛАРУСКИХ ДАСЛЕДАВАННЯХ 1920-30-х гг.	125
І.У. ГЕТМАН, РБ, Брэст, УА «БрДУ імя А.С. Пушкіна» ВОБРАЗ К. КАЛІНОЎСКАГА Ў ЗАХОДНЕБЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ	128
КАРОТКІЯ ЗВЕСТКІ АБ АЎТАРАХ	134

З'яўляўся найбліжэйшым памочнікам К. Каліноўскага [5].

Яраслаў Дамброўскі (1836-1871). У 1845-1853 гг. вучыўся ў Брэсце. У 1862 годзе ўзначаліў левае крыло рэвалюцыйнай арганізацыі (партыі "чырвоных"). Распрацаваў план узброенага паўстання. У жніўні 1862 года быў арыштаваны, але нават з турмы кіраваў падрыхтоўкай паўстання. Генерал Парыжскай Камуны. Яго імём названа толькі вуліца ў Гродна.

Валерый Урублеўскі (1836-1908). Адзін з паплечнікаў К. Каліноўскага, дапамагаў яму выдаваць ў распаўсюджваць "Мужыцкую праўду". У час паўстання паранены. Адзін з відных дзячаў Парыжскай Камуны. Яго імя носіць музей і школа у г.п. Жалудок Шчучынскага раёна і вуліца ў Гродна.

Францішак Багушэвіч (1840-1900). Беларускі паэт і пісьменнік. Актыўны ўдзельнік паўстання. Быў паранены. Яго імем названы музей, сярэдняя школа, калгас, вуліцы ў Гродзенскай вобласці, Бабруйску і Маладзечна [6,80-81, 126-127, 195].

Гэта толькі далёка не поўны пералік актыўных ўдзельнікаў паўстання 1863-1864 гг. на Берасцейшчыне, і як відаць, нашчадкі зрабілі яшчэ вельмі мала для ўвекавечвання іх памяці.

1. Свод памятников истории и культуры Белоруссии. Брестская область. Мн., 1990, С. 101. Энциклапедыя гісторыі Беларусі. Т.5, Мн., 1993.
2. Свод памятников истории и культуры Белоруссии. Брестская область.
3. Свод памятников истории и культуры Белоруссии. Брестская область. С 18, 172, 241, 252, 391; Энциклапедыя гісторыі Беларусі, Т.6.
4. Их именами названы... Энциклопедический справочник. Мн., 1987.
5. Энциклапедыя гісторыі Беларусі. Т.4, С.33; Т.5, С.57, 142.
6. Их именами названы... Энциклопедический справочник. Мн., 1987.

П.І. ГАРБУЛЬ

Рэспубліка Беларусь, Брэст, УА «БрДУ ім. А.С. Пушкіна»

БАЯВЫЯ АПЕРАЦЫІ ПАЎСТАНЦАЎ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕРАСЦЕЙШЧЫНЫ Ў 1863-1864 гг.

Варшаўскі Цэнтральны нацыянальны камітэт у ноч з 22 на 23 студзеня 1863 г. абвясціў аб пачатку нацыянальна-вызваленчага паўстання Польшчы. 1 лютага, пасля тыднёвага роздуму, Літоўскі правінцыяльны камітэт выдаў Маніфест аб разгортванні масавага народнага выступлення

ў Літве і Беларусі, які паўтараў асноўныя палажэнні дакументаў Цэнтральнага нацыянальнага камітэта. Кіраўнікі паўстання ўзялі курс на прыцягненне ў атрады шырокіх слаёў насельніцтва і найперш сялян.

Першыя паўстанцкія атрады на тэрыторыі Беларусі з'явіліся ў Гродзенскай губерні, у склад якой уваходзіла і Берасцейшчына. Баявыя дзеянні тут адбываліся з канца студзеня да пачатку верасня 1863 г., калі Выканаўчы аддзел Літвы аддаў загад аб іх спыненні. Аднак асобныя атрады не падпарадкаваліся загаду і працягвалі змагацца да студзеня 1864 г. Найбольш актыўнай барацьба была ў Пружанскім і Кобрынскім паветах.

Аднымі з першых на тэрыторыі сучаснай Брэсцкай воблаці распачалі барацьбу з царызмам атрады пад камандаваннем Р. Рагінскага, Б. Рыльскага, С. Сангіна. Яны прыйшлі на Пружаншчыну з Польшчы ў канцы студзеня 1863 г. з мэтай уцягнуць у паўстанне мясцовае насельніцтва. Пасля паражэння каля вёскі Семяцічы, паўстанцы невялікімі групамі адышлі да мястэчка Высокае, дзе спыніліся на адпачынак. На адбыўшымся ваенным савеце было вырашана, што частка баявых груп вернецца ў Польшчу, а астатнія прадоўжаць барацьбу ў Беларусі.

3-пад Высокага атрад Р. Рагінскага, колькасцю ў 150 чалавек, накіраваўся ў Белавежскую пушчу. Да атрада пачалі далучацца мясцовыя жыхары, пераважна дробная шляхта і сяляне. Паўстанцы ўвайшлі ў пушчу і спыніліся каля вёскі Каралёў Мост. 11 лютага яны былі атакаваны рускім карным атрадам пад камандаваннем флігель-ад'ютанта графа Носціна, які налічваў 8 рот пяхоты Пскоўскага і Рэвельскага палкоў, 85 казакаў 24-га Данскога палка і 4 гарматы. Сілы аказаліся няроўнымі. Паўстанцы, страціўшы некалькі дзесяткаў чалавек, адышлі і рушылі да мястэчка Шарашова, якое занялі 12 лютага. Закупіўшы тут адзенне, абутак, порах, Р. Рагінскі накіраваўся да Пружан. Аб'яднаўшыся з атрадам С. Сангіна, на наступны дзень паўстанцы захапілі горад, забралі з цэйхгауза зброю, амуніцыю, патроны і порах, у касе павятовага казначэйства ўзялі каля 11 тысяч рублёў, выпусцілі з турмы вязняў, напалі на кватэру гараднічага.

3 Пружан Р. Рагінскі павёў свой атрад у Кобрынскі і Пінскі паветы, дзе спрабаваў узяць сялян на барацьбу, але беспаспяхова. Каля вёскі Боркі Пінскага павета паўстанцы Р. Рагінскага (85 чалавек) сутыкнуліся з рускім атрадам (2 роты пяхоты і 70 казакаў) пад камандаваннем Альбертава і былі разбіты. Р. Рагінскаму разам з ад'ютантам Юрашкевічам удалося выратавацца і адысці ў балоты пад Тураў, дзе яны хаваліся да пачатку сакавіка. Урэшце іх высачылі і схалілі ў маентку дробнага шляхціча

Млынскага. З Турава Р.Рагінскага перавезлі ў Брэст, адтуль – у Варшаўскую крэпасць. Ён быў засуджаны на 20 гадоў катаргі. Прайшоў праз усе выпрабаванні. Памёр у 1915 г. ва ўзросце 75-ці гадоў.

Аб'яднаны атрад С.Сангіна і Б.Рыльскага 15 лютага быў разбіты пераўзыходзячымі сіламі царскіх войск каля вёскі Рэчыца Пружанскага павета. С.Сангін загінуў у баі, а Б.Рыльскі трапіў у палон.

У ходзе паўстання на Брэстчыне пачалі фарміравацца мясцовыя партызанскія атрады. У Брэсцкім павеце ў канцы студзеня дзейнічала паўстанцкая група Касінскага. Яна знішчала тэлеграфныя лініі, разбурала масты, рэквізіравала ў дзяржаўных установах грошы, вяла агітацыю сярод сялян. Пад націскам урадавых войск, пасланых з Брэсцкай крэпасці, Касінскі вымушаны быў перайсці на тэрыторыю Польшчы.

Для дзеяння на тэрыторыі Брэсцкага павета, у сакавіку-красавіку быў створаны адносна вялікі (300 чалавек) атрад пад камандаваннем выхаванца духоўнай семінарыі Стасякевіча, былога паўстанца Р.Рагінскага. Начальнікам штаба ў атрадзе быў памешчык Кобрынскага павета адстаўны капітан К. Нарбут, які ў далейшым сам узначаліў атрад у 80 коннікаў. Доктарам у атрадзе Стасякевіча з'яўляўся стрыечны брат К.Каліноўскага Іван. Супраць паўстанцаў Брэсцкага павета ўладь разгарнулі актыўную барацьбу: горад і крэпасць былі прыведзены ў баявук гатоўнасць, за жыхарамі горада ўсталявалі строгі нагляд, арыштавалі рабочых карэтнай фабрыкі на Кобрынскім фарштаце за спробу далучыцца да паўстанцаў. 14 мая атрад Стасякевіча пацярпеў паражэнне каля вёскі Чэрск Брэсцкага павета. Рэшткі яго ўвайшлі ў атрад Я.Ваньковіча, які дзейнічаў у Брэсцкім павеце з мая 1863 г.

Кіраўнік атрада Ян Ваньковіч быў сынам вядомага ў Беларусі мастак Валенція Ваньковіча. У 1861 г. ён вайшоў у гродзенскую рэвалюцыйную арганізацыю, створаную К. Каліноўскім. З пачатку паўстання і да з'яўлення на Брэстчыне пад псеўданімам "Леліва" змагаўся на Падляшшы.

Праз некалькі дзён пасля заснавання атрад Я.Ваньковіч перабазіраваўся ў Кобрынскі павет, адтуль накіраваўся на Пружаншчыну для злучэння з мясцовым атрадам Улодка, разам з якім удзельнічаў у баях пад мястэчкам Пяскі 30 мая. У пачатку чэрвеня абодва атрады рушылі ў Пінскі павет, дзе атрад Ваньковіча сустрэўся з кобрынскім атрадам Р.Траўгута.

Рамуальд Траўгут служыў афіцэрам у рускай арміі, прымаў удзел абароне Севастопаля ў час Крымскай вайны, потым атрымаў назначэнне ў Харкаў і Пецярбург. У 1862 г. у званні падпалкоўніка выйшаў у адстаўку.

пасяліўся ў маёнтку Востраў Кобрынскага павета, які перайшоў яму ў спадчыну ад дзеда. У 1863 г. далучыўся да паўстання, пад псеўданімам “Кракоўскі” прыняў камандаванне атрадам, у якім налічвалася каля 160 чалавек. Атрад правёў некалькі паспяховых баёў, разграміў адзін з лепшых батальёнаў расійскай арміі пад камандаваннем капітана Керсноўскага, накіраваны ўрадам для падаўлення паўстання. Камандзір батальёна, баючыся трыбунала, застрэліўся. Гэта перамога прынесла Р.Траўгуту шырокую папулярнасць. Супраць яго былі накіраваны чатыры роты пяхоты і дзве сотні казакаў на чале з генералам Этэрам, спецыяльна прыбыўшым на Кобрыншчыну з Пецярбурга. 13 мая ўрадавыя войскі атакавалі паўстанцаў Траўгута ў Белінскіх лясах. Атрад стойка абараняўся, нават прымусіў карнікаў уцякаць з поля боя, але панёс вялікія страты (жывымі засталіся 23 чалавекі) і адышоў на Піншчыну, дзе аб’яднаўся з брэсцкім атрадам Я.Ваньковіча. Злучаны атрад (усяго 100 чалавек), на чале якога стаў Р. Траўгут, яшчэ некаторы час дзейнічаў у межах Пінскага павета. 20 чэрвеня ў сутычцы з урадавымі войскамі каля вёскі Калоднае быў разбіты. Пасля паражэння камандзір падзяліў атрад на некалькі частак, кожная з якіх самастойна прабіралася ў Брэсцкі і Кобрынскі паветы. Сам Р. Траўгут, паранены ў апошнім баі, доўга хварэў. Праз месяц разам з Я.Ваньковічам пры дапамозе Э.Ажэшкі выехаў у Варшаву. Я. Ваньковіч прадоўжыў барацьбу ў паўстанцкіх арганізацыях у Галіцыі. У сакавіку 1864 г. яго арыштавалі аўстрыйскія ўлады. Пасля жыву ў Парыжы і Кракаве.

Лёс Р. Траўгута склаўся інакш. Не знайшоўшы падтрымкі ў заходніх дзяржаў, ён праз два месяцы вярнуўся на радзіму, марыў прадоўжыць барацьбу. Але справы ішлі не лепшым чынам: паўстанцы цярпелі адно паражэнне за другім. Лепшыя сілы былі разгромлены. Становішча ўскладнялася крызісам у паўстанцкім цэнтры. Шэраг кіраўнікоў пакінуў краіну. Шукаючы выйсце з цяжкага становішча, Р. Траўгут прыбывае ў Варшаву, атрымлівае званне генерала і 5 кастрычніка 1863 г. узначальвае Нацыянальны ўрад. З гэтага моманту ён становіцца кіраўніком (дыктатарам) паўстання. На пасаду кіраўніка паўстання ў Беларусі генерал прызначае К. Каліноўскага.

Аднак час быў упушчаны. Царызм завяршыў разгром паўстання, пачаліся вобыскі і арышты. Паліцыя актыўна шукала Р. Траўгута. Ёй дапамог Артур Гольдман, які і выдаў кіраўніка паўстання. 30 сакавіка 1864 г. Р. Траўгута арыштавалі. 4 месяцы, пакуль ішло следства, ён знаходзіўся ў залітым вадой турэмным карцэры. Патрэбных уладам паказанняў не даў, нікога з паплечнікаў не выдаў. Ваенна-палявы суд 19 чэрвеня 1864 г.

прыгаварыў Траўгута да смерці. 5 жніўня 1864 г. ён быў павешаны ў Варшаўскай цытадэлі.

У Пружанскім павеце ў красавіку 1863 г. быў створаны паўстанцкі атрад пад кіраўніцтвам памешчыка Улодка, у якім знаходзілася каля 300 чалавек. Вясной-летам 1863 г. атрад здзейсніў рэйд па тэрыторыі Пружанскага, Кобрынскага, Слонімскага і Пінскага павятаў. 30 жніўня быў разбіты. Рэшткі яго адышлі ў Польшчу.

Удала дзейнічаў на Пружаншчыне атрад пад камандаваннем В.Урублеўскага, аднаго з бліжэйшых паплечнікаў К. Каліноўскага. Атрад быў сфарміраваны ў красавіку 1863 г. і з'яўляўся адным з самых вялікіх і баяздольных у Беларусі. У пачатку лета ў ім налічвалася 400 чалавек. Паўстанцы В.Урублеўскага паспяхова вытрымалі нечаканы напад трох рот карнікаў ва ўрочышчы Мерачоўшчына. Каля вёскі Лыскава ў начным баі яны нанеслі значныя страты ўрадавым войскам, а на наступны дзень, 2 чэрвеня, захапілі Ружаны, абязброілі знаходзіўшыхся ў мястэчку салдат.

Атрад В. Урублеўскага працягваў змагацца. І толькі 7 студзеня 1864 г. ён быў атакаваны і разбіты казакамі. Цяжка параненага камандзіра падабралі сяляне, прынеслі ў маёнтак, гаспадары якога падлячылі В.Урублеўскага і дапамаглі выехаць за мяжу. У дні Парыжскай Камуны ён быў абраны генералам і ўзначаліў адну з трох армій камунараў. Пасля паражэння Камуны жыве ў Лондане, дзе пазнаёміўся з К. Марксам і Ф.Энгельсам, па іх рэкамендацыі працаваў у Генеральным Савеце Інтэрнацыянала. У 1878 г. нелегальна прыязджаў у Расію для азнаямлення з дзейнасцю народнікаў. У 1885 г., пасля абвяшчэння камунарам амністыі, вярнуўся ў Францыю. Памёр 5 жніўня 1908 г., пахаваны каля сцяны Камунараў на могілках Пер-Лашэз у Парыжы.

Летам 1863 г. становішча паўстанцаў рэзка пагоршылася. Толькі ў Гродзенскай губерні супраць іх была кінута 40-тысячная царская армія пад камандаваннем генерала Манюкіна. У паўстанцкіх атрадах, якія на той час дзейнічалі на тэрыторыі губерні, налічвалася ўсяго 1700 чалавек. Перавага ўрадавых сіл стала абсалютнай. К. Каліноўскаму і яго паплечнікам не ўдалося прыцягнуць да паўстання шырокая сялянскія масы, перавесці яго ў рэчышча сялянскай рэвалюцыі. Кола барацьбітоў з кожным днём звужалася. Найбольш падрыхтаваныя камандзіры атрадаў загінулі або трапілі ў палон, самыя баяздольныя атрады былі разбіты. Рэшткі паўстанцаў пераходзілі на тэрыторыю Польшчы.

Далейшае супраціўленне было немэтазгодным. Восенню 1863 г. арганізаваная ўзброенная барацьба ў Беларусі спынілася.